

NO. IV / 1999-2000

ISSN 1301-2746

ADALYA

SUNA-İNAN KİRAC AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KİRAC RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLİĞİ
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

Bilim-Danışma Kurulu / Advisory Board

Fahri IŞIK
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Sencer ŞAHİN
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Havva İŞKAN
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Oğuz TEKİN
İstanbul Üniversitesi / İstanbul University

Burhan VARKIVANÇ
Akdeniz Üniversitesi / Mediterranean University

Yayın Yönetim / Editorial Board

Kayhan DÖRTLÜK
Üftade MUŞKARA

Ceviriler / Translations

Doğan TÜRKER
T.M.P DUGGAN

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No.25
Kaleiçi 07100 ANTALYA-TÜRKİYE
Tel: 0 (242) 243 42 74 • Fax: 0 (242) 243 80 13
AKMED@akmed.org.tr

Yapım / Production

Zero Prodüksiyon Ltd.

ISSN 1301-2746

İçindekiler

Gülsün Umurtak	
“Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar'da Burdur – Antalya Bölgesi Mühürçülüğü Üzerine Bazı Gözlemler”.....	1
Burak Takmer	
“Modern Bilimde Hint-Avrupa Atavatani Sorunu ve Hitito-Luviler”.....	21
Recai Tekoğlu	
“Pamphylia Halkları ve Dilleri”.....	49
Mustafa Şahin	
“Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Mangal Tutacı”.....	61
N. Çevik	
“Tarih ve Arkeolojisiyle Melas Vadisi”.....	91
Ferhan Büyükyörük – Cihan Tibet	
“1998-1999 Yılı Antalya Doğu Nekropolü Kurtarma Kazıları”.....	115
D. French	
“Inscriptions of Southern Lycia”.....	173
Taner Korkut	
“Überlegungen zum Aufkommen der Halbfiguren auf kleinasiatischen Grabstelen vom Hellenismus bis zur römischen Kaiserzeit”.....	181
R.L. Vann – R.L. Hohlfelder – K. Shedrick	
“The East Baths at Aperlae”	195
R.L. Hohlfelder – R.L. Vann	
“A Church Beneath The Sea at Aperlae, Lycia”	207
S. Yıldız Ötüken – Sema Alpaslan – Meryem Acara	
“Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kuzey Ek Yapısının Yeni Bir Değerlendirmesi”.....	221
Ayşe Aydin	
“Kilikia'daki Ayaklı Kiliselere Bir Örnek: Hasanaliler Kilisesi”.....	243
Sema Bilici	
“Anadolu'dan Ege Tipinde Sualtı Buluntusu Bir Grup Bizans Seramiği”.....	259

T.M.P. Duggan	
“Naturalistic Painting and Drawing from Life in 13th Century Rum Seljuk Anatolia”	281
Kenan Bilici	
“Alanya’nın Fethi Meselesi: Bir Tesbit”	287
Tuncer Baykara	
“Osmanlı Devrinde Antalya Belgeleri I, XVIII. Yüzyıl”	293
Leyla Yılmaz	
“Antalya-Tekeli Mehmet Paşa Camii ve Taribliendirilmesi”	301
Serap Ünal	
“Binlerce Yıllık Çömlekçilik Geleneğinde Sagalassos-Çanaklı Açılmazı”	317

Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kuzey Ek Yapısının Yeni Bir Değerlendirmesi

Semiha Yıldız ÖTÜKEN-Sema ALPASLAN-Meryem ACARA*

Demre Aziz Nikolaos Kilisesi kazısında güneybatı Anadolu'nun tarihi ve kültürünü aydınlatacak nitelikte yapılar bulunmuştur. Bu çalışmamızda yeni arkeolojik veriler ve küçük buluntular eşliğinde Ortaçağ mimarisini gelişiminde özel bir yere sahip olan ve kazımızla tümüyle ortaya çıkarılan kilisenin kuzeyindeki ek yapıyı değerlendireceğiz¹.

Yayılarda Nikolaos Kilisesi'nin ek yapıları, freskoları ve opus sectile yer dösemelerinin banisi olarak iki tarihi şahsiyet üzerinde durulur: Bunlardan birincisi başkentte, sarayda yaşayan, devlet yönetiminde II. Basileios (976-1025) döneminden itibaren önemli roller üstlenen, IV. Mikael'in (1034-42) erkek kardeşi Ioannes Orphanotrophos'tur; ikincisi ise Theodora'nın teşvikleri ile Ioannes'i Midilli Adası'na sürgüne yollayarak, orada 2 Mayıs'ta kör edilmesini ve 12 Mayıs 1042'de ölmesini sağlayan İmparator IX. Konstantin Monomachos'tur (1042-55)².

Kuzey ek yapıyı tanıtmadan önce kazi buluntularına göre 12. yy. sonlarına tarihlediğimiz sel felaketinden önce Myra kentinin ve Nikolaos kilisesinin tarihiyle ilgili verileri özetleyeceğiz³.

* Prof.Dr. Semiha Yıldız Ötüken, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü-Ankara Dr. Sema Alpaslan, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü-Ankara Dr. Meryem Acara, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü-Ankara Giriş, Y. Ötüken; Mermer-Taş Buluntular, S. Alpaslan; Sikkeler ve Seramik Buluntular, M. Acara tarafından yazılmıştır. Bu çalışma 1999 yılında düzenlenen III. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumunda "Küçük Buluntular ve Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi" başlığı ile sunulan bildirinin düzeltilmiş ve geliştirilmiş şeklidir.

1. Kilise ve kuzey ek yapı için bk. U. Peschlow, "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra", bk.: J. Borchardt (ed.), *Myra. Eine lykische Metropole*, IstForch 30 (1975) 303-359; ay., "Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter", IstMitt 40, 1990, 208-258. Kubbeli bazilika için bk. S.Y. Ötüken, "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı Işığında Yeni Değerlendirmeler", Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri VII, Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu II, 1999, 21-26, 35-37.

2. Peschlow, age. 209, 254. I. Orphanotrophos'un yaşamı için bk. R. Janin, "Un ministre byzantin Jean l'Orphanotrophe (XIe siècle)", EO 30, 1931, 431-443.

3. 11.-12. yy.da Myra tarihi için bk. Peschlow, age. 1990, 209-212; krş. B. Flemming, "Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter", Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes 35.1, 1964; W. Felix, "Byzanz und die islamische Welt im frühen 11. Jh.", ByzVindob XIV, 1981, 183-216.

11.-12. yüzyıllarda Myra kenti ve Aziz Nikolaos Kilisesi

10. yy. sonlarında sağlanan barış ortamı sonrasında Myra'da görev yapan başpiskopos ve metropolitlerin adlarını sinod listelerinde tesbit edebiliriz; metropolit mührülerinde Nikolaos'un Sina'daki en erken ikonasında (10. yy. sonu-11. yy. başı) görüldüğü gibi daima azizin büst şeklindeki tasviri yer alır⁴.

Aynı tipte tasvir içeren diğer bir grup bakır ve kurşun mühür ise Nikolaos Kilisesi'nin banileri arasında zikredilen Ioannes'in "Monako" ve "Orphanotrophos" titirli VIII. Konstantin dönemine ait 1025-28 ve III. Romanos dönemine ait 1028-29 tarihli mührüleridir; Ioannes'in "Proedros" ve "Parakoimomenos" titirli mührüler ise kardeşinin tahta geçtiği yıllara, 1033-34'e aittir; bunların ön yüzlerinde Nikolaos'un kollarını Tanrı'ya doğru uzatmış tüm figür tasviri yer alır⁵.

Kilisede yaptığımız kazıda ortaya çıkan kurşun mühür yazı karakteri ve Nikolaos tasviri ile yayılmış mührülerin ikinci grubuna benzer, yazısı çok tahrif olduğundan tam okunamaz⁶.

Ioannes Orphanotrophos'un Aziz Nikolaos ile ilişkisi Skylitzes'in 1050-1092 yıllarını kapsayan kronografyasında belgelenmiştir; yazar Ioannes'in çektiği sara hastalığından mucizevi bir şekilde kurtulmasını kesin bir tarih vermeden şöyle aktarır: "Aziz Nikolaos rüyasında Ioannes'e göründü; onu şifa bulması için Myra'ya çağırıldı. Ioannes iyileşikten sonra kiliseye kıymetli hediyeler bağışladı ve kenti güçlü bir surla çevreledi"⁷. Madrid Milli Kütüphanesi'ndeki Vitr. 26-2 No. lu Skylitzes elyazmasındaki (1150-75) bir minyatürde bu rüya tasvir edilmiştir; eserin tipkibasımını yayinallyan A. Grabar bu olayı IV. Mikael döneminde, yani 1034-42 yılları arasına yerleştirir⁸.

U. Peschlow Nikolaos Kilisesi'nin geç dönem ek yapılarını ele alan son makalesinde Ioannes'in Myra'yı ziyaretini Kuzey Afrika'dan deniz yolu ile 1034'te kente gelen Ziridler'in istilası ile birlikte yorumlar; Peschlow bu olayda "kentin yağmalandığını ve kilisenin de hasar gördüğünü" varsayıarak, "azizin mezarında şifa bulan Orphanotrophos'un" 1034'ün hemen sonrasında bani olarak faaliyet gösterdiğini ileri sürer⁹.

4 Sinai'deki ikona için bk. K. Weitzmann, *The Icons at Mount Sinai I* (1976) 101 vd. No. B 61 Lev. XXXVIII. Mührler için bk. G. Zacos-A. Veglery, *Byzantine Lead Seals I.3* (1972) No. 380 Lev. 40 (Basileios 10. yy. b-1204); V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin V.1* (1963) Lev. 68 No. 503 (Ignatios 10. yy.) 504, 505 (Georgios, Timotheos 10-11. yy.); Lev. 69 No. 506 (Leon 1030) 507, 509 (Konstantin Synkellos, Ioannes 11. yy.).

5 Bk. Zacos-Veglery, age. 1446-1448 No. 2677 a-b ve 2677 a'ya kadar Lev. 176 (büst); 1448 No. 2677. b-d'ye kadar Lev. 176 (tüm figür, magnus dei).

6 Kazıda bulunan mühürü inceleyen W. Seibt'a teşekkür ederim. Mühür için bk. S.Y. Ötüken, "1997 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *KST XX.II*, 1999, M. Acara (Maden buluntular) 489 vd.

7 Ioannes Scylitae Synopsis historiaum, (ed.Thurn) 1973, 397; G. Anrich, *Hagios Nikolaos. Der Heilige Nikolaos in der griechischen Kirche I* (1913) 451; ay., *Hagios Nikolaos. Der Heilige Nikolaos in der griechischen Kirche II* (1917) 518 vd.

8 Minyatür için bk. S.C. Estopanan, *Skylitzes Matritensis I* (1965) Res. 516 (fol. 209r); Tarihlendirme için bk. A. Grabar-M. Manoussacas, *L'Illustration du manuscript de Skylitzes de la Bibliotheque Nationale de Madrid* (1979) 108 No. 509.

9 1034 için bk. *Skylitzes* 397 (ed.Thurn); yorum için bk. U. Peschlow, "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra", bk.: J. Borchardt (ed.), *Myra. Eine lykische Metropole*, *IstForch* 30 (1975) 347; U. Peschlow, "Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter", *IstMitt* 40, 1990, 209 vd., 254.

Ancak Ioannes'in 1028-34 arasına tarihlenen mühürlerini ve yaşamı ile ilgili kaynakları dikkatle incelediğimizde bu varsayımin sorunları ortaya çıkar. Tarihçi Kedrenos Ioannes'in III. Romanos döneminde saraydaki görevinden ayrılarak birkaç yıl adı belirtilmeyen bir manastırda rahiplik yaptığına aktarır¹⁰. Ioannes'in Romanos dönemine tarihlenen mühürlerindeki Nikolaos tasviri, rahiplik yaptığı manastırın bu azize ithaf edildiğini düşündürür. Yaşamında zikredilen iki Nikolaos manastırından birisi Myra'da, diğer ise V. Mikael tarafından 1042'de sürgün edildiği İstanbul'da Boğaziçi'nde yer alan Nikolaos Monobatoi Manastırıdır¹¹.

Myra kilisesinin başkentle ilişkisini belgeleyen diğer bir veri Demre'de bulunan bir taş kitabedir: Metninde 1 Eylül 1042'de İmparator IX. Konstantin ve Zoe'nin -adı belirtilmeyen- bir yapıyı yenilettikleri belirtilir¹² (Res. 1). O. Feld bu kitabeye göre opus sectile dösemelerini ve freskoları 1042 civarına tarihler¹³. U. Peschlow 1990'daki makalesinde kitabenin Nikolaos Kilisesi ek yapıları ile ilişkisini tam reddetmemekle birlikte, Myra surlarına ait olabileceğini savunur; ancak surlarla ilgili 1996'da yayınlanan çalışmasında bu kitabeye hiç dephinmez; 1999'da ise kitabeyi özgün olarak yayinallyarak Konstantin ve Zoe'yi bani olarak kabul eder¹⁴.

IX. Konstantin döneminde 1043'te Lido'da Nikolaos Kilisesi inşa edilmiştir; bizzat İmparator'un emri ile Normanlar'a karşı savaşan Bizans orduları komutanı Argyros 1053'te Bari surları yakınında aynı azize ithaf edilmiş bir kilise yaptırmış; Bari'nin koruyucu aziz patronu olarak da Nikolaos seçilmiştir. Kazımızla ilgili çeşitli yaynlarda, ayrıca IX. Konstantin ile ilgili yeni bir makalemizde kilisenin son inşa döneminin banisi olarak bu imparatoru gördüğümüzü belirttik¹⁵.

11. yy.in ikinci yarısında kaynaklarda Myra Metropoliti olarak 1054'de Leon, 1071-79'da Demetrios, 1079 sonrasında Konstantin Synkellos'un adları zikredilir; kazıda bulunan sikkelerin çoğunuğunun bu döneme ait olması dikkati çeker¹⁶. 11. yy.in sonlarına doğru, 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Türk egemenliğinin Akdeniz kıyı şeridinde hissedilmesi ile Myra'da yaşam zorlaşır. Nikolaos Kilisesi'nden azizin kutsal röliklerinin kaçırılması ile ilgili kaynaklarda halkın kenti terkederek güvenlik açısından kilisenin kuzeydoğusundaki tepeye yer alan Myra kalesine sığındıkları belirtilir. Böylece 1087'de Bari'den gelen tüccarlar, veya 1100'de 1. Haçlı Seferi sırasında Venedikliler birkaç rahibin yaşadığı manastırda kolaylıkla azizin röliklerini İtalya'ya kaçırmayı başarmışlardır¹⁷.

¹⁰ Janin, age. 431.

¹¹ Monobatoi Manastırı için bk. Janin, age. 443.

¹² Kitabe için bk. H. Gregoire, Recueil des Inscriptions Grecques-Chrétiennes d'Asie Mineure 1 (1922) 99 No. 291.

¹³ O. Feld, "Die Innenausstattung der Nikolaoskirche in Myra", bk.: J. Borchardt (ed.), Myra. Eine lykische Metropole (1975) dn. 397.

¹⁴ Bu konuya ilişkin bk. S.Y. Ötüken, "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısının Ortaçağ Araştırmalarına Katkıları", Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Yılhı IX, 1998, 86 dn. 8; ay., "Konstantin Monomachos", Byzantine Constantinople. Monuments, Topography and Everyday Life, Boğaziçi Üniversity 7-10 April 1999, 2000, Workshop (baskıda).

¹⁵ Krş. C.W. Jones, Nicholas of Myra, Bari and Manhattan. Biography of a Legend (1978) 166; K. Meisen, Nikolaoskult und Nikolaosbrauch im Abendlande (1931) 63-66.

¹⁶ 11.-12. yy. metropolitleri için bk. Peschlow, age. Bunlara eklediğimiz yeni adlar için bk. V. Grumel (ed.), Les regestes des actes du patriarchat de Constantinople I-III (1989) Reg.no. 839 (Mikael 1030) 869 (Leon 1054), 900 (1071-79 Demetrios).

¹⁷ 1087 için bk. F. Nitti di Vito, "La translazione della relique di San Nicola", Iapigia 8 n.s., 1937, 295-411; 1100 için bk. Cte de Riant (ed.), Historia de translatione sanctorum magni Nicolai, Recueil des Historiens des Croisades. Historiens occidentaux V (1886) 266.

Likya Bölgesi 1099 sonrası I. Alexios'un kazandığı askeri başarılarla yeniden Bizans'ın kontrolu altına girmiş ve 1102'de Seawulf veya 1106'da Daniel gibi deniz yolundan Kudüs'e giden birçok hacı kenti kolaylıkla ziyaret etmiştir¹⁸. Kazıda bulunan Avrupa kökenli gümüş sikkeler hacılardan günümüze ulaşabilen belgelerdir (bk. Acara, Sikkeler).

Myra kaynaklara göre 1113'te Türkler tarafından yağmalanmış, ancak her şeye rağmen korunduğu anlaşılan Nikolaos manastırında yaşam eskisi gibi devam edebilmiştir; bu döneme ait batı avludaki bir mezar yapısı freskolarla bezelidir; kitabede 1118'de buraya gömülü iki manastır görevlisinin adları belirtilir¹⁹.

12. yy.in ikinci yarısında Türkler'in bölgedeki egemenliği 1147'de Antalya'nın, 1158'de Elmali yakınındaki Philetas kalesinin fethi ile güçlenir²⁰. Kaynaklarda 1140 yılında harap durumda olduğu belirtilen Myra'ya 1178'de metropolit olarak atanın Eustathios, Türk tehlikesi nedeni ile ulaşamamış ve Selanik'e dönmüştür²¹. 1191'de Kral Philip Augustus 3. Haçlı Seferi'nden dönüşünde Likya'nın Xanthos kenti batisındaki Kragos Dağı'na kadar Türkler'in elinde olduğunu belirtir²². Kazıda bulunan 12. yy.a ait tek ve en geç tarihli sikke İmparator II. Isaak'a (1185-95) aittir; bu sikke kenti toprağa gömen doğal felaketin tarihini verir (bk. Acara, Sikkeler).

Nikolaos Kilisesi kuzey ek yapısının mimari özellikleri

Konumuzu oluşturan kuzey ek yapının 12. yy. sonlarında toprakla kaplanmasından, kazıda tümüyle ortaya çıkarılmasına kadar olan süreçteki gelişmeleri özetleyelim (Res. 15). Kilisenin 19. yy.da galeri katı hizasına -yaklaşık 6 m. yüksekliğe- kadar alüvyonlu toprakla örtülü olduğu Ch. Texier'in 1839'da yayınladığı ilk yapı kesitinde görülür²³. 1857-62 arasında Ruslar tarafından kilisenin içi ve avlusun temizlenmiş, üst örtü ve dış narteks yenilenmiştir; bu çalışmalar sonrası 1903'te kiliseyi ziyaret eden H. Rott'un planında güney ek yapıların halen toprak altında olduğu, kuzey ek yapının yalnız batıdaki üç bölümünün içten temizlendiği ve kiliseye girişin batı avluya inen bir merdivenle sağlandığı anlaşıılır²⁴.

1963-64 ve 1968'de Antalya Arkeoloji Müzesi'nce yapılan çalışmalarda kilise güney ve doğrudan açılmıştır; bu çalışma ne yazık ki belgelenmemiştir²⁵. Temizlik sonrası kilise İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Myra projesi çerçevesinde U. Peschlow ve O. Feld tarafından değerlendirilmiştir. Peschlow'un 1975'te yayınlanan planı içten temizlenen kuzey ekin beş bölümünü kapsar; ek yapılar planda "Orta Bizans"a, metinde tasvir eşliğinde 12. yy. başına tarihlenir²⁶. Aynı araştırmacı 1990'da yayınladığı makalesinde ise

18 J. Wilkinson, *Jerusalem Pilgrimage 1099-1185* (1988) 98, 113 (Seawulf), 125 (Daniel).

19 H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien Pamphylien, Kappadokien und Lykien* (1908) bk. 340.

20 Bk. C. Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age", DOP 48, 1994, 3.

21 1140'da "Mireaborg"u ziyaret eden İzlandalı Hacı Nikolas von Pvera için bk. Wilkinson, age. 216; 1178 için bk. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches von 565-1453*, 2.Teil (1925) 1518.

22 Bk. Foss, age. 3.

23 Ch. Texier, *Description de l'Asie Mineure, Armenie, la Perse et la Mesopotamie III* (1849) 205-208, 238 Lev. 222.

24 Rott, age. 324-341 Res. 123 (Plan) bk. 334'te son yapı dönemi 1035-42 arasına tarihlenir.

25 Kısa bir not için bk. M.J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor" AJA 69, 1965, 133.

26 Ek yapılar için bk. U. Peschlow, "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra", bk.: J. Borchardt (ed.), *Myra. Eine lykische Metropole*, IstForsch 30 (1975) 318 vd., 345 vd., 355 vd.

ek yapıları 1034-87 yılları arasında tarihler; banilerin IX. Konstantin ile Zoe veya I. Orphanotrophos olabileceğini söylemekle yetinir²⁷.

1989 kazısı öncesinde kilisenin kuzeyinde aldığımız kodlar 1963-64'deki çalışmada toprağın gelişigüzel kaldırıldığını belgeler; kuzey ek yapının dışında toprağın kodu 2.20-5.40 m. arasında değişir. Ek yapının bölümleri içinde de durum aynıdır. K1-3 zemin dösemelerine, K4,5 0.10-0.25 m. koda kadar açılmış; A1 ve K6 hiç ellenmemiştir; A2 ve A3'ün içi yaklaşık 3 m. koda kadar açılmıştır. Kazıda kuzey ek yapı dıştan açılarak cephesi tümüyle ortaya çıkarılmış; A1-3 ve dışa açık ve kapalı dokuz bölümden oluşan 54.50 m. uzunluğundaki kuzey ek yapı kilise ve 27.55 m. uzunluğundaki kuzeydoğu ek yapıyı (C-C1,2) kuşatır. Doğudaki ilk üç bölümün (A1-3) ortak özelliği dışa arkadır, birbirlerine ise geniş yüksek kemerlerle açılmalarıdır (Res. 16). K6 bölümlerinin içleri topraktan arındırılmış, ayrıca K5'te sondajlar açılmıştır²⁸.

Kuzey ek yapının en büyük bölümü olan düzensiz dikdörtgen planlı A1 güneyde kuzeydoğu ek yapı, kuzeye cephesi devşirme mimari plastik öğelerle bezeli bir arkadır, doğuda merdivenle çıkışın bir podyumla sınırlanır. Antik Myra kentinden kiliseye uzanan sütunlu yol Aziz Nikolaos'un kutsandığı 6 Aralık günü düzenlenen seremonide kullanılmaktaydı; bu yolun haciların biraraya geldiği ve kutsal bir alan olarak kullanılan podyuma ulaştığını; A1 ve onu izleyen iki kare planlı bölümün (A2-3), haciların tavafin ve açık hava ayinlerine ayrıldığını düşünüyoruz. Doğudaki bu üç bölüm orijinalde ahşap tek pahlı bir çatıyla örtülüdür. Podyumun güneyindeki merdiven kuzeydoğu ek yapının üst katına çıkışı sağlar.

A1'i güneyinden sınırlayan kuzeydoğu ek yapının cephesine geç dönemde inşa edilmiş arkadın oluşturduğu derin nişlerin en yakın benzeri, Ölüdeniz'deki Gemiler Ada III No.lu bazilikayı ziyaret eden haciların yolu üzerinde karşımıza çıkar²⁹; Myra'daki arkad nişleri zeminden 0.60 m.ye kadar örülerek kapatılmıştır; oluşan sekilere muhtemelen haciların getirdikleri adak ve hediyeler konuluyordu (Res. 2).

A1 bölümünden kuzeydoğu ekin alt katındaki C1 yapısının batı odasına, A2'den ise kilisenin liturjik işlev taşıyan kuzeydoğu köşe odasına bitişik inşa edilmiş kubbeli C2 yapısına açılan birer kapı vardır; ikinci kapı üstte tuğla bir rozetle vurgulanmıştır (Res. 3). A1-3 bölümlerinin zeminleri devşirme levhalarla kaplıdır; zemin kodları onları batıda izleyen K1 bölümü gibi 0.10-0.25 m. arasındadır.

²⁷ U. Peschlow, "Materialien zur Kirche des H.Nikolaos in Myra im Mittelalter", *IstMitt* 40, 1990, 253; ay., "Die byzantinische Kaiserinschrift aus Myra-Wiedergefunden", *Lycia* III, 1999, 75-78.

²⁸ Kuzey ek yapı ile ilgili kazalar için bk. S.Y. Ötüken, "1989 Yılında Antalya'nın Demre İlçesindeki Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Yapılan Çalışmalar", *AST* VIII, 1991, 183-186 (A3-A2); ay., "1990 Yılında Antalya'nın Demre İlçesindeki Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Yapılan Çalışmalar", *KST* XIII.1, 1992, 292-294 (A1); ay., "1992 Yılında Antalya'nın Demre İlçesindeki Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Yapılan Çalışmalar", *KST* XV.2, 1994, 476-477 (A1); a.y., "1993 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *KST* XVI.2, 1995, 361-363 (A1); ay., "1994 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *KST* XVII.2, 1996, 376-377 (A1-A3 arkası); ay., "1996 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *KST* XIX.2, 1998, 546 (K3-K5); ay., "1997 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *KST* XX.2, 1999, 484-485 (K3-K6 dış); ay., "1998 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *KST* XXI.2, 2000, 351-352 (K5 ve K6 iç).

²⁹ Bk. S. Tsuji, *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia,Turkey)* (1995) Res. 6 (Gemiler Adası III No.) krş. Res. 14 (Karacaören Kıyı Bazilikası).

Kilisenin kuzey nefi ve kuzeybatı köşe odası hizasında yer alan diğer üç bölüm (K1-3) doğudaki bölümlerden mimari özellikleri ve işlevleri açısından ayrılr. Kuzey cephe düzenlemeleri sadedir; bunun nedeni kutsal alan dışında kalmaları, ayrıca cephelerinin görsel olarak eski piskoposluk ikametgahı ile kapatılmasıdır.

Dikdörtgen planlı ve orijinalde doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla örtülü olan K1 bölümü iki payenin taşıdığı kemerli iki açıklıkla güneyde kilisenin kuzey nefine, kuzeyde dışa, ayrıca birer kemer açıklığı ile doğuda A2, batıda ise K2 bölümüne bağlanır. Galeriye çıkış merdivenini içeren ve üstü orijinalde ahşap çatı ile örtülü olan K2'yi batıda kare planlı ve orijinalde kubbemsi tonozla örtülü K3 bölümü izler.

K1 ve K3 bölümlerinin iç duvarları ve kemerlerinde madalyonlar içinde büst şeklinde veya tüm figür olarak tasvir edilmiş piskopos, martır ve aziz freskoları mevcuttur³⁰. Bu da her iki mekanın dini işlev taşıdığını belgeler: K1 kiliseden galeriye geçişe imkan sağlammaktadır; K3 ise kuzey ek yapının tüm bölümleri arasında yalnız kiliseyle bağlantısı olan tek mekandır. Kalın duvarları statik olarak orijinalde üstte bir mekanın var olabileceğini düşündürür.

K4 iki sütun ve geniş üçlü kemerli açıklığı, ayrıca kuzey-güney doğrultusundaki beşik tonuzu ile eyvanlı bir portal niteliğindedir. Devşirme başlıklar taşıyan iki sütunlu üçlü açıklık üstte kademeli kemerli bir alınlıkla taçlandırılır (Res. 4). Estetik değerleri ve kiliseye geçit sağlaması ile Trabzon'da H. Sophia kilisesinin portallerine benzemektedir.

54.50 m. uzunluğundaki kuzey ek yapının batı ucundaki son bölüm olan K6 1998-99 kazalarında kısmen açılmıştır. 1908'lere kadar bir üst kat içeren bu mekanın örtü sistemi tamamen yıkılmıştır³¹. Kuzey-güney yönünde dar bir hol niteliğini taşıyan mekanın geceleri kontrollü giriş ve çıkışları sağlayan bir bekçi odası olması muhtemeldir. Zira mekanın kuzey ve güneye açılan birer kapısı vardır; pencere açıklığı yoktur; buna karşılık doğu ve batı duvarlarında çok sayıda kandil nişleri mevcuttur.

Kazida kuzey ek yapının dışında yaptığımaz açmalarda galeri merdivenini içeren K3'ün kuzey cephesi altından başlayarak batı uçağı son bölüme kadar uzanan kaba yonu taşlarla örülümsüz 0.70-0.90 m. kodunda duvarlar ortaya çıktı; bu duvarları K4 ve K5 bölümlerinin içinde doğu ve batı duvarlarında da izleyebiliriz (Res. 5). Kuzey ek yapınınbatisındaki dört bölümünde (K3-6) dikkati çeken diğer bir özellik kapıların eşik kodlarının 1.00-1.16 m., K3'te zemin kodunun 1.00 m. olmasıdır. Kısaca özetediğimiz bu veriler kuzey ek yapının eski bir yapı üzerine inşa edildiğini düşündürür³². Kilisenin planındaki asimetriklik -orta nef güneyde iki, kuzeyde ise bir yan nefle sınırlanır- ilk bazilikanın orijinalde beş nefli olduğuna işaret eder; kubbeli bazilika döneminde kuzey dış yan nef muhafaza edilmiş veya açık bir portale dönüştürülmüştür; son dönemde ise yenilenmiştir.

³⁰ Bk. N. Çorağan, Antalya'nın Demre İlçesindeki H. Nikolaos Kilisesi Freskoları (Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara, 1988) K1: Kat. No. 199-215 (22 tasvir), K3: Kat. No. 216-226 (17 tasvir).

³¹ K6'nın ikinci katı için bk. Rott, age. Res. 122.

³² Bk. S.Y. Ötüken, "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı Işığında Yeni Değerlendirmeler", Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri VII, Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu II, 1999, 25.

Kuzey ek yapının doğu, batı ve kuzey duvarları Peschlow'un 1975 ve 1990 planlarında üçüncü yapı dönemi olarak yorumlanmıştır. K5 bölümünde yaptığımız incelemelerde malzeme ve teknikte tesbit ettiğimiz farklılıklar, duvar dikişleri, ayrıca Peschlow'un iki oda ve geçiş koridoru şeklinde yorumladığı duvar bölüntüleriyle ilgili sorunlarımıza aydınlatmak amacıyla 1998 yılında güneydoğu köşede bir sondaj açtık. Bu sondajda opus tessellatum tekniğinde bir döşeme ortaya çıktı; Peschlow tarafından kilisenin 1. yapı dönemine -529 sonrasında- tarihendirilen kuzey duvarın altına uzanan ve devamını kilisenin kuzey nefinde arayacağımız bu döşeme ilk değerlendirmelere göre 5. yy. sonu-6. yy. arasında aittir³³. Bu yeni buluntu kuzey ek yapının inşasından önce burada eski bir yapının varlığını doğruladığı gibi, Peschlow'un yapı dönemlerini de irdelemek gereğini ortaya çıkarmıştır³⁴.

Nikolaos Kilisesi'nin antik Myra kentine yönelik kuzey ek yapısı, taş ve tuğla ile öرülü çok renkli duvar dokusu, tuğla ile oluşturulan cephe süslemeleri, kademeli kemer ve nişleri, dışa açık ve kapalı bölümleri, ayrıca zengin mimari plastik öğeleri ile bölgesinde ve Anadolu genelinde geç Ortaçağ mimarisinin tek ve en güzel örneğidir. Bizans mimari gelişiminde başkentteki Palaiologoslar döneminde inşa edilen ek yapıların adeta bir öncüsü niteliğini taşıyan yapı belli özellikleri ile 11. yy.'ın başkent ve başkent etkili eserlerini anımsatır. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz Myra Nikolaos Kilisesi banileri arasında gösterilen İmparator IX. Konstantin'in 1042-54'de yaptırdığı İstanbul Mangana semtindeki H. Georgios Kilisesi'nin kuzey ve batısını kuşatan iki katlı arkadlı ek yapıdır. Günümüze temel kalıntıları gelebilen, eski bir yayında arkeolojik verileri kısaca tanıtlan bu kilise yeterince araştırılmamıştır. Kazı verileri ve yazılı kaynaklar eşliğinde çizilen restitüsyonlar da ayrıntılı bir değerlendirme için yetersizdir³⁵.

Nikolaos Kilisesi'nin kuzey ekini karşılaştırabileceğimiz 11.-12. yy.'a tarihendirilen ek yapılardan çoğu günümüze gelememiştir; Athos'taki Lavra Manastırı katholikonunun eksonarteksinin (1010-12) yalnız restitüsyonu mevcuttur; Gebze yakınında Yilancabayırmevkiindeki Niketas Manastırı kilisesinin narteksi (9.-12. yy.) tamamen yokolmuş, geride belge olarak eski plan çizimleri ve kısa notlar kalmıştır. Günümüze gelebilen önemli bir yapı Enez'deki Fatih Camii'nin eksonarteksidir: sütun ve payelerle dışa açılan hareketli cephesi Demre ile yakın benzerlik gösterir³⁶.

³³ 1. yapı için bk. U. Peschlow, "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra", bk.: J. Borchardt (ed.), *Myra. Eine lykische Metropole*, IstForch 30 (1975) 323 vd., 347 Çiz. 42 (restitüsyon).

³⁴ Opus tessellatum döşeme ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Y. Ötüken, "1998 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", KST XXI.2, 2000, 354.

³⁵ Kazı öncesi durumu yansitan değerlendirme için bk. U. Peschlow, "Materialien zur Kirche des H.Nikolaos in Myra im Mittelalter", IstMitt 40, 1990; H. Georgios Kilisesi'nin plan ve restitüsyonları için bk. C. Bouras, "Typologikes paratheseis sto Katholiko tes mones ton Manganon sten Konstantinopolei", ADelt 31, 1976, 136-151 Res. 5-9 Lev. 34; R. Demangel-E. Mamoury, Le quartier des Manganes (1931) 11-37.

³⁶ Lavra'nın eksonarteks restitüsyonu için bk. P.M. Mylonas, "Le plan initial du catholicon de la Grande Lavra au Mont Athos et la genese du type du catholicon athonite", CArch 32, 1984, 103 Res. 9b, 10a. Nikitas için bk. A.M. Mansel, "Zur Lage des Hannibalgrabes", AA 1972, 272-274 Res. 15; R. Oosterhout, "The Byzantine Church at Enez Problems in Twelfth-Century Architecture", JÖB 35, 1985, 272.

Kuzey ek yapımızın paralelleri başkente ancak 13. yy.'da karşımıza çıkar; bunlardan birisi Kilise Camii'nin 13. yy.'a tarihlenen güney ek yapısı ve batıdaki eksonarteksidir: dikkati çeken özellik tuğla ve taşın dönüşümlü kullanılması ile elde edilen çok renklilik, ayrıca kademeli kemerler ve derin nişlerin oluşturduğu plastik görünümdür³⁷.

Taş ve tuğla ile örülən kemerler 13. yy. başkent mimarisinin karakteristik bir özellikleidir; Anadolu'da 11. yy.'a tarihlenen tek paralel İznik H. Sophia'sının 1065 sonrasında inşa edilen kubbe kasnaklarındaki pencerelerinde ve Sakızada'da IX. Konstantin tarafından yaptırılan Nea Moni Kilisesi'nde (1042-45) görebiliriz³⁸. 13. yy. başkent mimarisinde cephelerde vazgeçilmez bir unsur taş ve tuğla ile örülən kademeli kemerlerdir. Likya Bölgesi'nde Demre'deki geç dönem eklerinde ve Kekova'daki bazilikada benzer kemerler karşımıza çıkar. Ancak her ikisinde başkentin tanımadığı yöresel bir özellik dikkati çeker; kademeli kemerler örülürken taş ve tuğlanın aynı hızada üst üste gelmesine özen gösterilmiştir.

Demre'deki ek yapının malzeme ve teknığında izlenen ilerici atılımlara karşılık, cephe süslemesinde arkaik unsurlar egemendir: rozet ve testere dışı şeritler gibi süslemeler gerek şekil, gerekse malzeme açısından başkentteki cephe süslemelerinin erken örneklerinde karşımıza çıkar (Res. 6). Demre'de tuğlaların işınsal dizilmesi ile oluşturulan rozetlerin en yakın benzeri İstanbul'daki Theotokos Lips Kilisesinin (907) doğu cephesindedir; diğer bir örnek Bolu yakınındaki Çeltikdere Kilisesi'nde görülür (11. yy.)³⁹. Laskarisler dönemine tarihlenen Bafa-Latmos kiliselerindeki bezemeler paralel olmakla beraber üslup ve malzeme açısından farklılıdır⁴⁰.

Mermer-Taş Buluntular

3. yapı dönemine tarihlediğimiz taş eserler 11.-12. yy.'lar arasında sınırlanır. Bu dönemde tarihlenen kuzey arkad mekanlarında, 12. yy. sonunda Myra'daki büyük sele karşı oluşturduğu düşünülen, arkadarda kemer aralarındaki setlerde çok değerli mimari plastik öğeler kullanılmıştır⁴¹. Seterdeki Roma ve 1. yapı dönemlerine ait taş eserlerin yoğunluğu doğal bir afet veya Arap akınları sırasında bir tahribata bağlanabilir.

Kuzey ek yapının kuzey dış cephesine verilen önem, bu cephede kullanılan Roma ve Bizans eserlerinde gözlenir. Roma lahdi ile mezar steli ve kuş heykeli gibi öğeler dış cephede üniktir⁴². Geç dönem Bizans mimarisinde devşirme kullanım, estetik eğilimi ve ekonomik koşullar nedeniyle karşımıza çıkmaktadır. Kuzey mekanında Bizans devşirmeleri arasında, 6. yy.'ın kompozit ve godron motifli sütun başlıkları ile Roma

37 Kilise Camii için bk. H. Hallensleben, "Zu Annexbauten der Kilise Camii in Istanbul", *IstMitt* 15, 1965, 208-217.

38 S. Möller, *Die H. Sophia in Iznik/Nikaia* (1994) Lev. 28; 1 C. Bouras, *Nea Moni on Chios* (1982) 126 Res. 19, 21, 23.

39 T. Macridy, "The Monastery of Lips", *DOP* 18, 1964, 253-277 Res. 4; Y. Ötüken-R. Oosterhout, "The Byzantine Church at Çeltikdere-Seben", *Festschrift H. Hallensleben* (1995) 85-92 Res. 9.

40 Krş. *Reallexikon Byzantinischen Kunst* (1993) 651-716 bk. "Latmos" (Peschlow)

41 S.Y. Ötüken, "1994 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *KST* XVII.2, 1996, 377; Feld, age. 360-378; U. Peschlow, "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra", bk. J. Borchardt (ed.), *Myra. Eine lykische Metropole*, *IstForsch* 30 (1975), 303-359; U. Peschlow, "Materialien zur Kirche des H.Nikolaos in Myra im Mittelalter", *IstMitt* 40, 1990, 207-258.

42 S.Y. Ötüken, "1993 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *KST* XVI.2, 1995, 362 vd.

Dönemi Dor başlıklarını erken dönemden itibaren taş eserlerin korunduğunu belgeler⁴³. Geç dönem Bizans mimarisinde üretimin azalması ve devşirme kullanıma karşın, Likya bölgesinde ve Myra'da bu dönemde mimari plastik üretiminin de sürdürülüğü bilinmektedir. Bölgenin önemli yapılarından Xanthos'daki Doğu Bazilika'nın 10. yy.'a tarihlenen templon elemanları, Dereağzı Kilisesi'nin Orta Bizans Dönemi'ne ve aynı zamanda Myra kazalarında bulunan 11.-12. yy.'a ait mimari plastik öğeler de bunu destekler⁴⁴.

Mimari işlevli kazı buluntuları kilisedeki in-situ öğelerle bütünsüz. Bunlardan kilisede aydınlatma elemanı olarak kullanılan yuvarlak delikli pencere şebekeleri, kazı çalışmalarında ele geçen şebekelerle benzerlik gösterir (Res. 7). İlkinci yapı dönemine tarihlediğimiz bu tip pencere şebekelerinin, 9.-11. yy.'larda örneklerinin karşımıza çıkması 3. yapı döneminde de kullanımının devam ettiğini düşündürmektedir⁴⁵. Delikli şebekeler aydınlatma işlevinin yanısıra havalandırma, belli mekanları ayırma ve kapatma amacıyla da kullanılmıştır⁴⁶.

3. yapı dönemine ait kuzey ek yapının arkadlarındaki in-situ yastıklar bezemesiz ve düz profillidir; 3. Güney şapelde apsis penceresindeki sütunlar üzerinde ve mezar odasındaki duvar payelerinde kullanılmış yastıklarla biçim ve boyut benzerliği gösterir⁴⁷ (Res. 8). Mimari öğeler arasında dik-kademeli profilli kapı söyleri kilisenin 2. ve 3. yapı dönemlerine tarihlenir. Benzer örnekleri aynı bölge içinde Dereağzı Kilisesinde, ayrıca İstanbul'da Chora Kilisesi kuzey galeride, Chios'da Nea Moni Kilisesi katholikonu'nda 9.-13. yy.'lar arasında karşımıza çıkar⁴⁸.

Kilisedeki liturjik kuruluşların, farklı yapı evrelerinde yenilenmesi gereği, liturjik işlevli öğelerin bu dönemde de üretildiği sonucunu doğurur. Kilisede Antalya Arkeoloji Müzesi'nin temizlik çalışmaları sırasında bulunan taş eserler bugün avlu ve galeride korunmaktadır. Bunlardan bir templona ait olduğunu düşündüğümüz avludaki levha, kompozisyon, motif ve üslup özellikleri ile 3. yapı dönemine aittir⁴⁹. Üst kısmı trapez kesitli levha, birbirine düğümlenen geometrik motifler ve kıvrık dallar arasında yarı palmet motifleri ile Orta Bizans Dönemi kompozisyonu sergiler ve benzer örneklerine göre 11.-12. yy. arasına tarihlenir⁵⁰. Avludaki gri mermerden, soffit motifli ve üstte sekizgen kaideli templon payeleri alt yüzleri kesilerek ikinci kez kullanılmıştır⁵¹. Bu payelerin,

⁴³ S.Y. Ötüken, "1996 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", KST XIX.2, 1998, (S. Alpaslan, Mermer-Taş buluntular) 548.

⁴⁴ J.P. Sodini, "Une Iconostase Byzantine A Xanthos", Actes du Colloque sur la Lycie Antique XXVII, 1980, 9-148; J. Morganstern, "The Byzantine Church at Dereağzı and Its Decoration", IstForsch 29, 1983, 140-154 Lev. 36-40.

⁴⁵ S.Y. Ötüken, "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı Işığında Yeni Değerlendirmeler", Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri VII, Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazi Araştırmaları Sempozyumu II, 1999, (S. Alpaslan, Mermer-Taş buluntular) 27.

⁴⁶ A.K. Orlando, He Gylostegos palaiochristianike Basilike II (1952) 455, 461, 526.

⁴⁷ U. Peschlow, "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra", bk.: J. Borchardt (ed.), Myra. Eine lykische Metropole, IstForch 30 (1975) 335 Lev. 46.

⁴⁸ Peschlow, age. 337 Lev. 46.8; U. Peschlow, "Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter", IstMitt 40, 1990, 230 vd. Res. 5; Morganstern, age. 158 vd. 24.7-9; 164 Lev. 25.20-22.

⁴⁹ S. Alpaslan, "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'ndeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri", Adalya II, 1998, 236-237.

⁵⁰ Alpaslan, age. 237.

⁵¹ Peschlow, age. 221-227; templon payeleri araştırmacı tarafından 3. yapı dönemine tarihlenir.

kazıda bulunan sekizgen payelerle boyut ve biçim açısından birleşmesi, aynı kuruluşa ait olduklarını düşündürür (Res. 9). Avlu ve galeride yer alan ve kazı buluntuları ile birleşen yedi kırık parça halindeki templon arşitavları, 11. - 12. yy.'ın motif, üslup ve kompozisyonunu yansıtıyor⁵². Yukarıda tanıttığımız liturjik öğelerin birbiriyle biçim, boyut, motif ve üslup özellikleri açısından bütünleşmeleri, bu eserlerin bir templonda kullanıldığını belgeler. 3. Güney şapeldeki apsis önünde yer alan in situ templon stylobatının genişliği ve paye oyuklarının boyutları bu öğelerin 3. yapı döneminde şapelin templonunda kullanıldığını destekler⁵³ (Res. 17).

Kilisedeki taş eserlerin özellikleri, bölgenin özgün üslubunda ve yerel atölyelerde üretilliğini göstermektedir.

Sikkeler

1989-99 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında tarih lendirmeye önem taşıyan ondört Bizans sikkesi ele geçmiştir. 11.-12. yy.'a ait olan ve ana toprakta bulunan on üç sikkeden en erken tarihli üç sikke Anonim A2 grubunun örnekleridir. II. Basileios ve VIII. Konstantin dönemlerinde (976-1030/35) kullanılan bakır sikkelerin bir yüzünde Pantokrator İsa, diğerinde dört satırlık “IhSYS XRISTYS bASILEY bASILE (İsa, kralların kralı)” yazısı bulunur⁵⁴.

IX. Konstantin ile Zoe dönemine (1042-50) ait bakır sikkenin bir yüzünde İsa, Zoe döneminde yaygın olan “antiphonates” (yanıt veren) tipinde tasvir edilmiştir, diğer yüzünde ise kollarının arasında IC XC / NI KA kısaltması bulunan bir haç yer alır⁵⁵. Sikke, bani olarak sözü edilen imparator IX. Konstantin Monomakhos ile İmparatoriye Zoe'nin yapı ile ilişkisini desteklemesi açısından önem taşır.

X. Konstantin dönemine (1059-67) ait olan altın sikkenin dışbükey yüzünde tahtta oturan İsa, içbükey yüzünde imparator tasviri görürlür⁵⁶.

Üzerinde imparator tasviri ve adı bulunmadığı için “Anonim” olarak değerlendirilen bakır sikkelerden “G grubu” na ait 1070-78 tarihli iki sikkenin ön yüzünde Pantokrator İsa diğerinde Orans Meryem, “H grubu”na ait, 1070-75 tarihli sikkede ise ön yüzde Pantokrator İsa diğerinde çift kollu haç tasviri yer alır⁵⁷.

Sikkelerin çoğu Piskoposluk sarayının güneyinde bulunmuştur. Özellikle iki farklı dönemde beş sikkenin birbirine yapışık olarak ele geçmesi ilginçtir (Res. 10). Bu sikkelerden dördü VII. Mikael dönemine (1071-78) aittir. Dışbükey yüzlerinde

52 Peschlow, age. 223 vd.

53 Peschlow, age. 225-229 Res. 4; araştırmacı makalede bir templon restitüsüyonu yapmıştır; ancak kazı buluntuları ile bu restitüsyon geliştirilmiştir. Ayrıca belirttiğimiz templon arşitavlarının aynı şapelin örtüye geçiş seviyesindeki in situ silme ile benzerliği nedeniyle Peschlow'dan farklı olarak bu yedi parçayı yerleştirilmeyi uygun gördük.

54 Tarihendirme için bk. A.R. Bellinger-P. Grierson, Catalogue of Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and Whittemore Collection (1973) III.2, 764-768 Lev. LXIII 1a.1, 4, 6, 7; 1b.1, 3, 4.

55 Tarihendirme için bk. Bellinger-Grierson, age. 682 Kat. No. C.9.

56 Tarihendirme için bk. D. Sear, Byzantine Coins and Their Values (1974) 314 No. 1847.

57 Tarihendirme için bk. Bellinger-Grierson, age. 634 (Anonim G) 694 vd., Lev. LXVIII, H5 (Anonim H).

Pantokrator İsa, içbükey yüzlerinde imparatorun tasvir edildiği sikkelerin malzemesi gümüş-bakır alaşımıdır⁵⁸. Diğer sikke tarihin yanı sıra malzemesiyle de farklılık gösterir. Kazı çalışmalarında ele geçen en geç tarihli sikke olması nedeniyle önem taşıyan ve II. Isaak dönemine (1185-95) ait olan bakır sikkennin dışbükey yüzünde kucağında çocuk İsa ile tahta oturan Meryem, içbükey yüzünde imparator tasviri yer alır⁵⁹.

Sikkeler arasında 3 gümüş örnek Ortaçağ'da önemli bir hac merkezi olan yapıya Avrupa'dan gelen ziyaretçilerin varlığına işaret eden İtalyan ve Fransız sikkeleridir. Biri 10. yy. sonu - 11. yy.'a tarihlenen Fransız sikkesidir. Geniş bir dönemde kullanılmış olan İtalyan sikkesi ise III., IV. veya V. Heinrich dönemine (1039-1125) aittir⁶⁰.

Sikkeler dışında tarihlendirmede önem taşıyan bir diğer buluntu kurşun mühürdür. Bir yüzünde piskopos kıyafeti ile profilden tasvir edilmiş, iki elini içinde Tanrı'nın eli veya İsa büstü olan gökyüzü motifine uzatmış Aziz Nikolaos figürü, diğer yüzünde tahrip olmakla birlikte bir isim ve ünvan içerdiği tesbit edilebilen yazıt bulunan mühür 11. yy.ın 2. çeyreğine aittir⁶¹. Piskoposluk sarayının batisındaki mekanda ortaya çıkan harçlı zeminin üzerinde ele geçen mühür, ilk zeminin üzeri doldurulduğundan sonra harç tabakası ile yapılan ikinci zeminin tarihi hakkında bilgi vermesi ve üzerinde Aziz Nikolaos'un tasvir edilmiş olması nedeniyle önem taşır.

Genel özellikleri ile tanıtımıza çalıştığımız sikkelerin çoğunu VII. Mikael dönemine ait olması ek yapıların 11. yy.da inşa edilmiş olduğu görüşünü desteklerken, II. Isaak dönemi sikkesi sel felaketinin meydana geldiği tarih hakkında önerilebilecek en erken tarihi vermesi açısından önemli bir buluntudur. Dolayısıyla şu ana kadar ele geçen sikkeler göz önüne alındığında 1195 sel felaketinin tarihi olarak kabul edilebilir.

11.-12. yy. arasına tarihlenen maden buluntular arasında sikkelerin yanı sıra çeşitli bronz kaplara ait parçalar, buhurdan veya polykandilion zinciri, bakır bir polykandilion parçası ve iki bronz rölier haç sayılabilir⁶².

Seramik Buluntular

Kazı çalışmalarında ele geçen sırlı ve sırsız seramiklerde en yoğun grubu oluşturan örnekler, ek yapıların inşa edildiği döneme, 11. yy. ile 13. yy. başı arasına aittir.

1989 yılından bu yana bulunan sırlı ve sırsız seramiklerde tümlenen kaplar ve form veren parçalar ile kap türleri tesbit edilerek tipoloji yapılmıştır⁶³. Sırsız seramikte tesbit edilen bardak, kupa, kâse, pişirme ve depolama amacı ile kullanılan mutfak kapları, testi

⁵⁸ Tarihlendirme için bk. Bellinger-Grierson, age. 804-806 Kat. No. 2a-e.

⁵⁹ Tarihlendirme için bk. P. Grierson, Byzantine Coins (1982) 376 Lev. 68 No. 1130.

⁶⁰ Sikkeler Bonn, Rheinisches Landesmuseum'un sikke seksiyonu başkanı C. Klages tarafından değerlendirilmiştir. Bk. S.Y. Ötüken, "1995 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", KST XVIII.2, 1997, (M. Acara, Maden buluntular) 479.

⁶¹ Benzer mühürler için bk. Laurent, age. Lev. 3 No. 614 Lev. 192 No. 1576; Zacos-Veglery, age. Lev. 177 No. 1977.c,d.

⁶² Benzer örnekler için bk. S. Atasoy-E. Parman, Bizans Sanatı, Anadolu Medeniyetleri II (1983) 171, C.46; S. Curcic-A.St. Clair, Byzantium at Princeton (1986) 85 Kat. 71.

⁶³ Tipoloji için bk. S.Y. Ötüken, "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısının Ortaçağ Araştırmalarına Katkıları", Ortaçağ ve Türk Kazıları Sempozyumu VI, 1998, (M. Acara, Seramik buluntular) 99.

ve amphora gibi türler her yıl yeni buluntuların eklenmesi ile tipolojinin zenginleşmesini sağlamaktadır. Sırsız seramikler genelde pişirme kapları, testi ve amphoralarda gövdeden yivli olması dışında sadedir. Depolama amacı ile kullanılan küçük boyutlu küp gibi mutfak kaplarında ve kâselerde ise kazma tekniği ile yapılmış paralel çizgiler, dalga ve geçme motifleri görülür.

Sırsız seramikte en yoğun grubu, pişirme ve depolama amacı ile kullanılan mutfak kapları oluşturur. Bu kaplar hamur renk ve bileşimi, form, boyut ve süsleme açısından bütünlük göstermeleri nedeniyle yerel imalatın göstergeleridir. Ayrıca 11.-12. yy.'a tarihlenen Sarachane buluntuları ile küresel gövde, dışa çekik ağız, hemyük kaide ve dikey yassı kulpları açısından benzerlik gösterir⁶⁴.

Sırsız seramikler arasında özellikle amphoralar tiplerine göre daha kesin tarihlendirilebildiğinden önemli buluntular arasında yer alır. Demre amphoraları ağızdan başlayan yukarı çekik yassı kulpları, dibe doğru daralan şişkin ve yivli gövdeleri ile genellikle 11.-12. yy. örneklerine benzemektedir⁶⁵. Bir grup amphora ise, dar ağızlı, kısa boyunlu, küresel gövdeli ve ağızla aynı seviyede sonlanan üçgen biçimli kulpları nedeniyle 11. yy. 2. yarısına tarihlendirilen buluntulara benzerlik gösterir⁶⁶ (Res. 11).

Sırlı seramiklerde kâse, tabak, kandil, depolama amacı ile kullanılan kulplu ve kulpsuz kaplar, testi gibi türler bulunmaktadır. En yoğun tür kâse ve tabaklardır. Sırsız seramikte olduğu gibi sırlı seramikte de özellikle kâse ve tabaklarda her yıl ortaya çıkan yeni ağız ve kaide formları ile kap tipolojisi zenginleşmektedir⁶⁷.

Süslemelerde sgraffitonun çeşitleri, champleve, boyama ve slip teknikleri görülür; ancak bunlar arasında çoğunlukla kabın iç yüzeyinin süslemesinde sgraffito, dış yüzeyinde ise slip tekniğinin tercih edildiği dikkati çeker (Res. 12-13). Genellikle sarı, yeşil ve kahverenginin tonlarındaki sırin kullanıldığı kapların süslemelerinde dalga, ağaç, dikey ve eğik çizgiler, içiçe geçen veya tek daireler, zencirek, spiral, saç örgüsü, bir merkezden çıkararak yayılan çizgiler gibi geometrik, altı dilimli yaprak gibi bitkisel motifler, yazı, insan ve hayvan figürleri kullanılmıştır. Sırlı seramikler arasında özellikle içte sgraffito, dışta slip tekniği ile bezeli kaselerin hamur, teknik, sır rengi ve üslup özelliklerinin aynı olması Demre'de imal edildiklerini gösterir⁶⁸.

1998 yılında bulunan, Demre örnekleri ve genelinde Bizans seramik sanatı içinde ünik olarak nitelendirilebilecek kâse içte champleve tekniği ile yapılmış bir asker aziz tasviri, dışta slip tekniğinde spirallerle bezelidir. Açık ve koyu yeşil sırin kullanıldığı kâse sır rengi,

64 Bk. J.W. Hayes, Excavations at Sarachane in İstanbul, II. The Pottery (1992) Res. 20.

S.Y. Ötüken, "1993 Yılı Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", KST XVI.2, 1995 (M. Acara, Seramik buluntular) 369 vd. dn. 33.

66 "1997 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", KST XX.2, 1999, (M. Acara, Seramik buluntular) 489.

67 Kâse tipolojisi için bk. S.Y. Ötüken, "1996 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", KST XIX.2, 1998 (M. Acara, Seramik ve Maden buluntular) 553 Çiz. 4.

68 Bk. S.Y. Ötüken, "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısının Ortaçağ Araştırmalarına Katkıları", Ortaçağ ve Türk Kazıları Sempozyumu VI, 1998, (M. Acara, Seramik buluntular) 99 vd.

dışta kullanılan teknik ve motifler açısından Demre imalatı sırlı seramiklerle benzerlik göstermektedir. Bu nedenle insan figürlü tek örneğimiz olmasına rağmen, 12. yy. ortalarına tarihlendirilen benzerlerine Atina kazılarında rastladığımız bu kâsenin Demre'de üretilğini düşünmekteyiz⁶⁹.

Demre sırlı seramikleri arasında ithal örnekler de bulunmaktadır. Az sayıda bulunmaları, çoğunlukla tek örnek olarak kalmaları ile dikkati çeken bu seramikler arasında kaliteli bir hamurdan imal edilmiş, ince cidarlı, "ince sgraffito" tekniği ile yapılan kıvrık dal, stilize yaprak, palmet gibi tipik motifler ile süslenmiş küçük bir kâse (Res. 14), ağız kenarında kufi taklidi yazı şeridi bulunan kap, üzeri zencirek motifi ile bezeli bir testi veya amphora kulpu sayılabilir. Benzerlerinin genellikle 11. yy. sonu ile 13. yy. başı arasına tarihlendirilen İstanbul ve Yunanistan buluntularında karşımıza çıkması ek yapıların inşa edildiği ve kullanıldığı yüzyıllarda önemli seramik üretim merkezleri olan başkent ve Yunanistan ile Demre arasında yoğun bir ticaretin varlığını göstermesinin yanı sıra haciların da hediye amacıyla bu seramiklerden getirdiklerini düşündürmektedir⁷⁰.

⁶⁹ Atina'da bulunan benzer örnek için bk. M.A. Frantz, "Middle Byzantine Pottery in Athens", *Hesperia* 7, 1938, 464 vd.; J.A. Notopoulos, "Akritan Ikonography on Byzantine Pottery", *Hesperia* 33, 1964, 108-133 Lev. 22.

⁷⁰ Ince sgraffito kâse için bk. S.Y. Ötüken, "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısının Ortaçağ Araştırmalarına Katkıları", *Ortaçağ ve Türk Kazıları Sempozyumu VI*, 1998, (M. Acara, Seramik buluntular) 100; kufi taklidi yazı bezemeli kap için bk S.Y. Ötüken, "1996 Yılı Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı", *KST XIX.2*, 1998 (M. Acara, Seramik buluntular) 478; zencirek motifinin Selçuklu ve Beylikler Dönemi mimari süslemesindeki örnekleri için bk. S. Mülüyim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağrı-* (1982) Kayseri-Sivas Sultan Hanı iç portali (1232-36) Res. 62, Karatay Han avlu iç portali (1235-40) Res. 72.

Summary

A New Evaluation of The Northern Annex of The Basilica of St. Nicholas in Demre (Myra)

The annex unearthed during excavations on the north side of the basilica of St. Nicholas in Demre has shed light on the history and culture of SW Anatolia. When the seals of Orphanotrophos I, dated between 1028-34, and the sources relating to his life were analyzed, problems arise over this person's patronage. On the other hand, Constantine IX. and Zoe, whose names are mentioned in an inscription found in Demre can without doubt be considered as the patrons of this building. When the annexed buildings at Demre, dated with the scope of Byzantine architectural development to the 11th and 12th centuries, are compared with other examples, the closest ones to be found are the annexed constructions belonging to the same Emperor, namely those of the St. George Church in Mangana district in İstanbul, in addition to the exonarthex of the catholicon at Lavra Monastery in Athos and the narthex of the Niketas Monastery near Gebze. Despite the advances made in materials and the technique of the northern annex, rather archaic elements dominate its frontal decoration.

In contrast to the dropping output and the use of recruits in Byzantine art of the late period, it can be shown that production was continuing in Myra and in the Lycian region from finds of components having architectural and liturgical functions which proved important in dating the northern annex. From the viewpoint of motif, composition, and style, the finds exhibit the characteristics of the 11th-12th centuries.

Among the 11th-12th century coins that were unearthed, three samples bearing the earliest dates were in circulation during the reigns of Basileios II and Constantine VIII (976-1030/35). The coins belonging to the reign of Constantine IX and Zoe, who are mentioned as the patrons of the annex, between 1042-1050 is important evidence. Other coins belong in general to the period of Mikael VII (1071-1078), the latest coin found dates to the reign of Isaak II (1185-1195).

Vessels made for everyday use such as jugs, amphoras and cooking pots make the majority of ceramics which are dated to between 11th and early 13th centuries. The large number of glazed and unglazed articles embellished by the techniques of sgraffito inside and slip outside, indicates the existence of ceramics manufacturing in Demre. Besides these, the ceramics originating in the capital or from mainland Greece and brought into the region by visitors as gifts among the imported wares attract or attention.

Resim 1 Demre, IX. Konstantin ve Zoe kitabesi

Resim 2 Kuzeydoğu ek yapı. Kuzey cephe

Resim 3 Kuzeydoğu ek yapı. C2 yapısı kuzey cephe

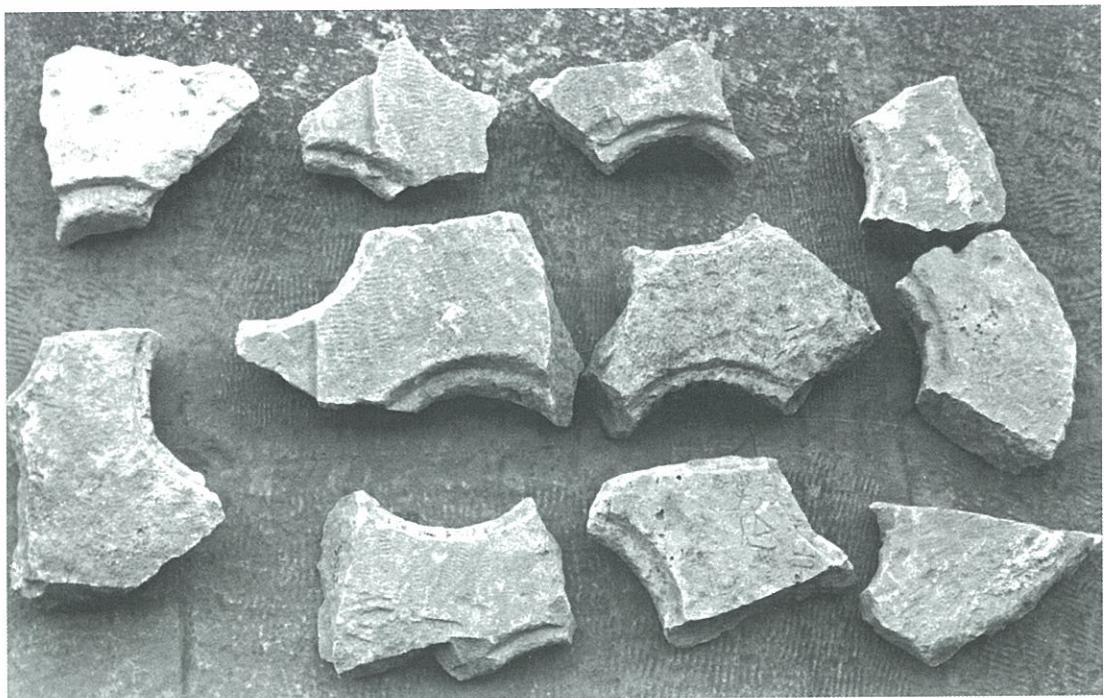
Resim 4 Kuzey ek yapı. K4 bölümü kuzey cephesi

Resim 5 Kuzey ek yapı. K5 bölümü duvarlar

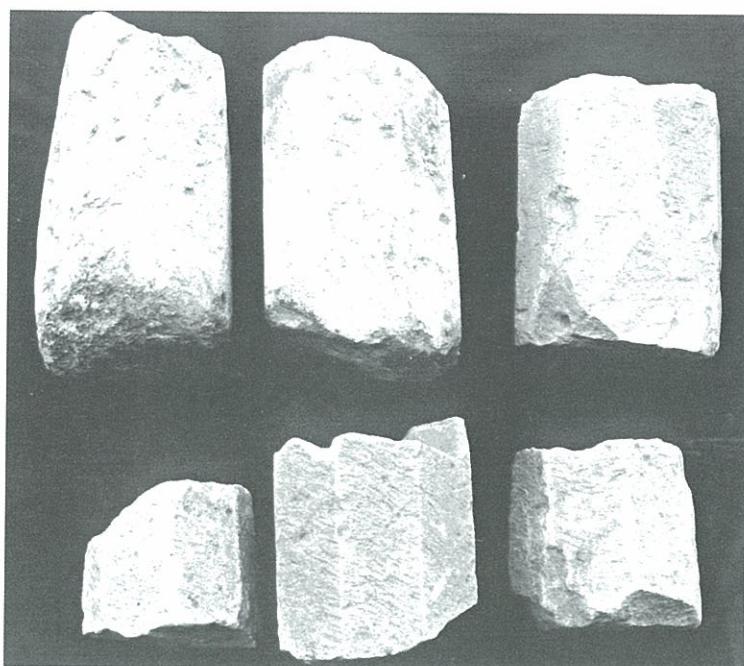
Resim 6 Kuzey ek yapı. K5 bölümü kuzey cephesi, rozet ve testere dışı süslemeler

Resim 7 Yuvarlak delikli pencere şebekeleri

Resim 8 Kuzey ek yapı, in situ yastık

Resim 9 Sekizgen payeler

Resim 10 11.-12. yy. sikkeleri

Resim 11 Amphoralar

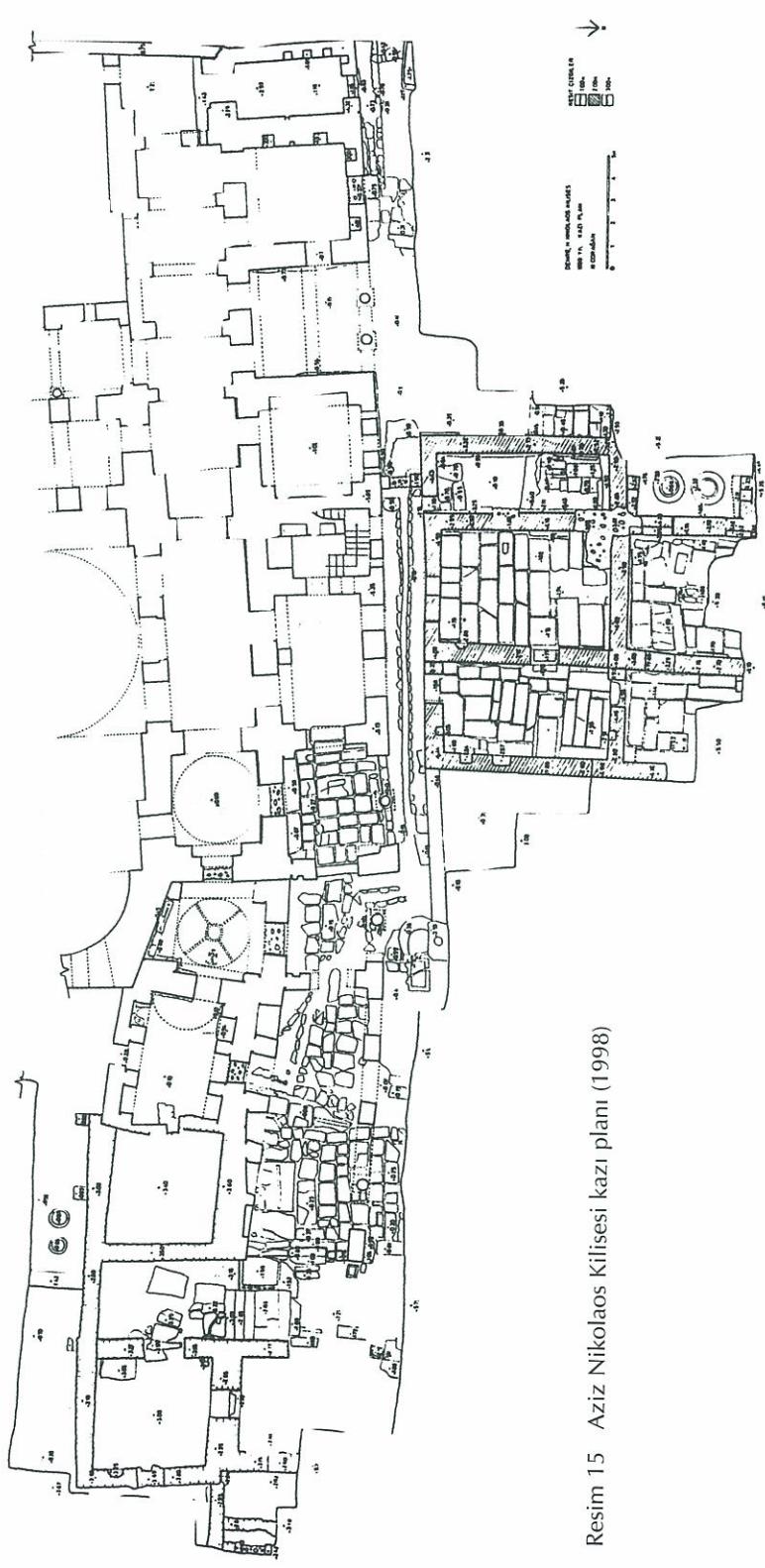
Resim 12 İç-sgraffito tekniğinde sırlı kâse

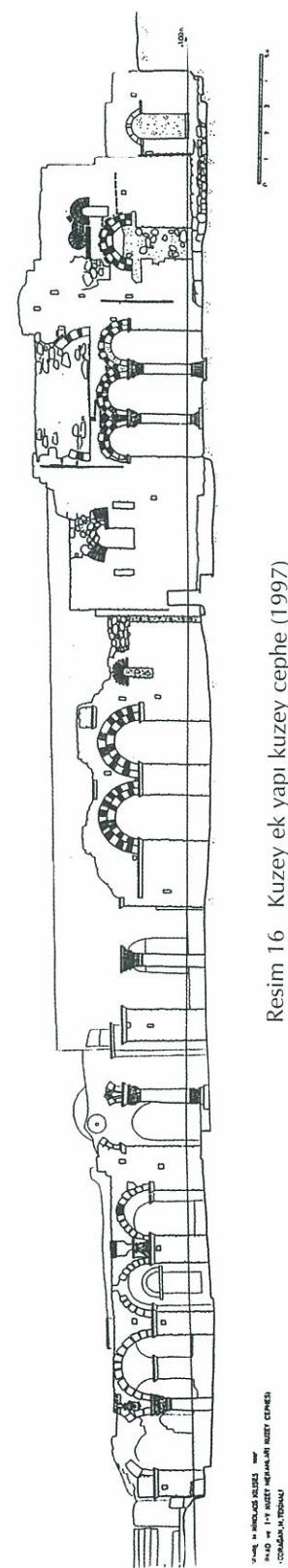
Resim 13 Dış-slip tekniğinde sırlı kâse

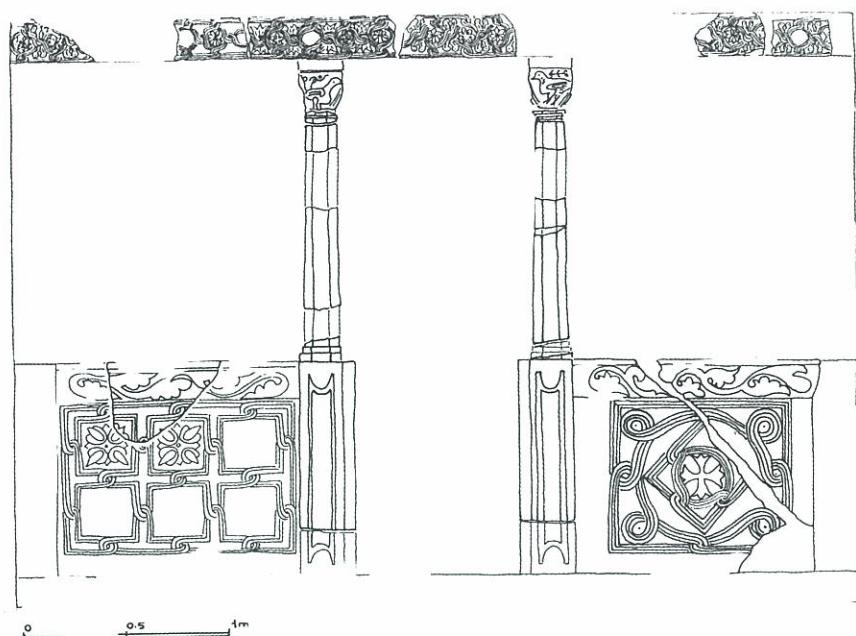
Resim 14 İnce sgraffito tekniğinde sırlı kâse

Resim 15 Aziz Nikolaos Kilisesi kazı planı (1998)

Resim 16 Kuzey ek yapı kuzey cephe (1997)

Resim 17 3. Güneydoğu Şapel, Templon restitüsüyonu